1

AKTION T4
– OM MÄNNISKOSYN I NAZITYSKLAND

FORUM FÖR LEVANDE HISTORIA

2

AKTION T4 – OM MÄNNISKOSYN I NAZITYSKLAND

Den här utställningen handlar om människosynen i Nazityskland under perioden 1933–1945.
En människosyn som fick oerhörda konsekvenser, bland annat för människor med funktionsnedsättning.

År 1933 infördes tvångssterilisering av människor med vissa funktionsnedsättningar och sjukdomar, och hösten 1939 inleddes ”barnaktionen” (Kinderaktion), ”dödshjälp” för barn som nazisterna bedömde som ”icke livsdugliga” och vars vård och omsorg kostade pengar.

Barnen skulle i hemlighet mördas på särskilda avdelningar på kliniker och institutioner. Samtidigt påbörjades förberedelserna för en mer omfattande ”aktion” riktad mot vuxna med funktionsnedsättning, som fick namnet Aktion T4.

Aktion T4 är namnet på det systematiska mördandet av vuxna människor med fysisk och psykisk funktionsnedsättning som pågick mellan januari 1940 och augusti 1941 i Nazityskland.

Slottet Hartheim i Österrike – en av eutanasianstalterna. Foto: USHMM

FORUM FÖR LEVANDE HISTORIA

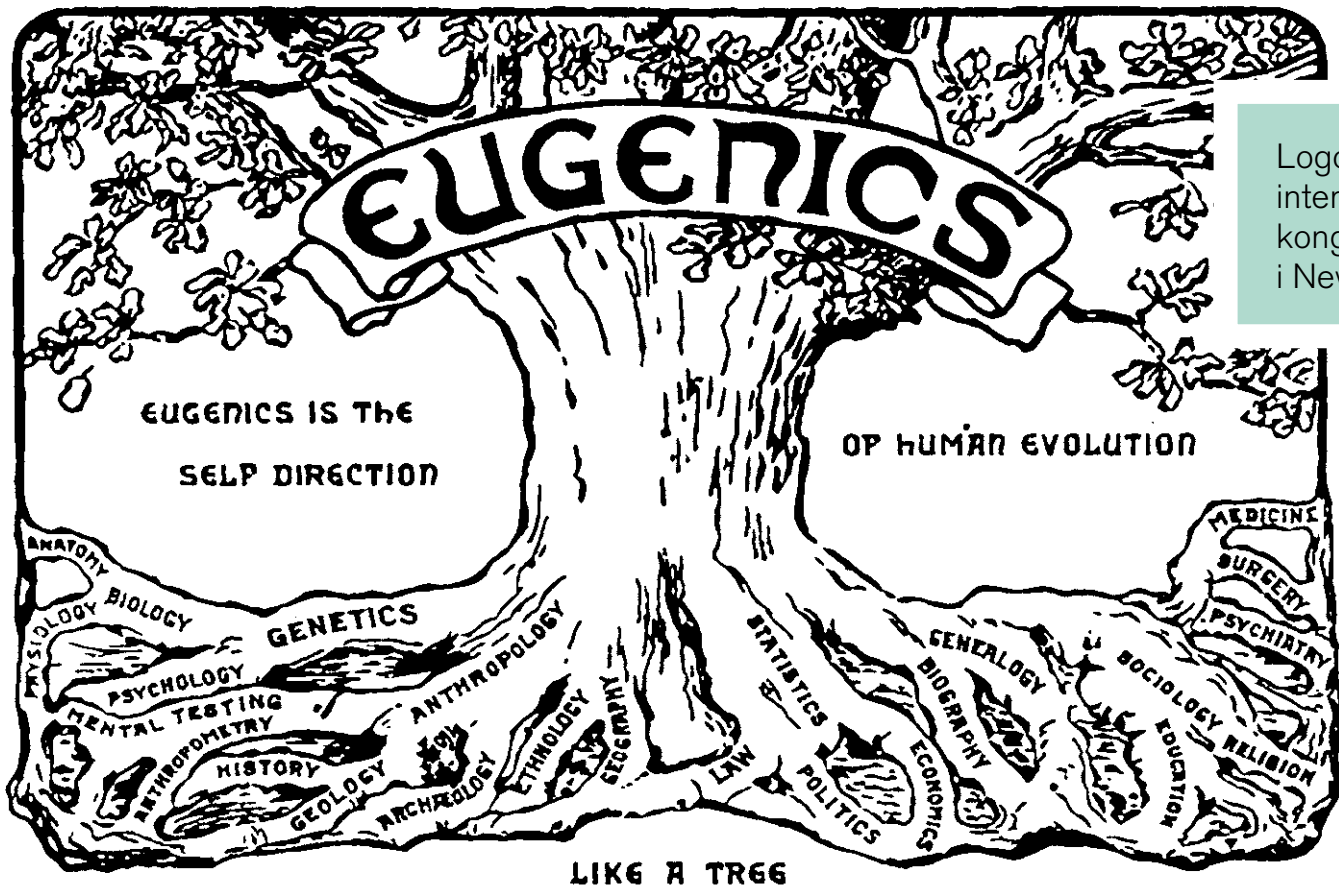

Logotyp från en internationell eugenik-kongress som hölls i New York, 1921.

UPPKOMSTEN AV RASHYGIEN

När nazisterna fick makten i Tyskland 1933 hade rastänkande och rasistiska idéer under lång tid spridits i Europa. Inflytelserika filosofer hade sedan 1600-talet spekulerat över förekomsten av mänskliga raser. Under mitten av 1800-talet utvecklade Charles Darwin sin teori om det naturliga urvalet, nämligen att de bäst anpassade individerna bland levande organismer överlever och fortplantar sig.

Under sent 1800-tal började vetenskapsmän och intellektuella propagera för att Darwins tankar om naturen även gällde det mänskliga samhället och skulle användas för att forma det. Detta kallas socialdarwinism och omfattade tankar om att ”de starka” hade rätt att styra över ”de svaga”. Dessa idéer bidrog till uppkomsten av eugenik, även kallat rashygien.

Rashygien handlade bland annat om att hindra människor med ”mindervärdiga arvsanlag” att få barn, eftersom detta ansågs hota samhällets, statens och folkets framtid. Däremot skulle de med ”goda arvsanlag” uppmuntras att få fler barn.

FÖR SAMHÄLLETS BÄSTA

Med stöd av forskare hävdade många politiker att det gick att skapa ”det goda samhället” genom att hindra människor som ansågs ha ”mindervärdiga arvsanlag” att fortplanta sig och få barn.

Lagstiftning antogs, som under 1900-talet möjliggjorde hundratusentals tvångssteriliseringar i Europa och USA av framför allt kvinnor. I Nazityskland gick det när kriget hade börjat 1939 så långt att människor systematiskt mördades.

Under 1920-talet började en del vetenskapsmän i Tyskland också att propagera för rätten att döda människor som påstods utgöra en belastning för samhället. De menade att människor med fysisk eller psykisk funktionsnedsättning levde ”livsovärdiga liv” och utgjorde en ”tung börda” för de ”friska” individerna, för staten och samhället. Dessa idéer fångades snabbt upp av nazisterna.

Propaganda som ställer kostnaden för omsorg av människor med ärftliga sjukdomar mot kostnaden för statsförvaltning.
Tyskland,1936. Foto: USHMM

Propagandabild som jämför matkostnaden för en person med en ärftlig sjukdom med matkostnaden för en ”frisk” familj.
Tyskland, 1936. Foto: USHMM

NAZISMENS RASISTISKA OCH EXKLUDERANDE IDEOLOGI

Det går inte att skilja Nazitysklands historia från den nazistiska ideologin. När Tyskland förlorade första världskriget skapades en vilja till revansch hos delar av den tyska befolkningen.

Nazisterna argumenterade för att ”rasen” och den ”tyska folkgemenskapen” var viktigare än allt annat. Nazisterna menade att Tysklands räddning och återfödelse krävde att landet började använda rashygien.

Nazisterna gjorde ingen hemlighet av sin rasistiska människosyn. När Hitler kom till makten 1933 påbörjades omedelbart tillämpningen av denna ideologi som till slut ledde till Förintelsen.

Bakgrundsbild: Släktträd som illustrerar ärftlig sjukdom under fyra generationer.
Tyskland, 1934. Foto: USHMM

FORUM FÖR LEVANDE HISTORIA

DEN NAZISTISKA MÄNNISKOSYNENS KONSEKVENSER

Förintelsen föregicks av statliga och från högsta ort sanktionerade och organiserade mord på människor med fysisk och psykisk funktionsnedsättning. Denna operation leddes av framträdande personer i Adolf Hitlers privata kansli i Berlin. Täcknamnet Aktion T4, som operationen kom att kallas, kommer från operationens adress Tiergartenstrasse 4.

Kinderaktion

I oktober 1939 inleddes den så kallade barnaktionen (Kinderaktion), ”dödshjälp” för barn. Barn som nazisterna bedömde som ”icke livsdugliga” skulle i hemlighet mördas på psykiatriska kliniker och institutioner. De vanligaste metoderna var överdosering av sömnmedel eller utsvältning.

T4-aktionen

Under hösten 1939 påbörjades också förberedelserna för Aktion T4. Den omfattade alla vuxna med någon form av funktionsnedsättning, psykiskt sjuka och även människor som led av ärftliga sjukdomar. Kliniker och institutioner över hela Tyskland ombads fylla i formulär med upplysningar om sina patienter, och skicka dem till Berlin. Formulären bedömdes av läkare, som avgjorde vilka patienter som skulle mördas. För det ändamålet byggde nazisterna gaskammare i anslutning till sex särskilda anstalter. Patienterna trodde att de skulle duschas men i stället gasades de ihjäl. Därefter kremerade personalen kropparna för att dölja alla spår.

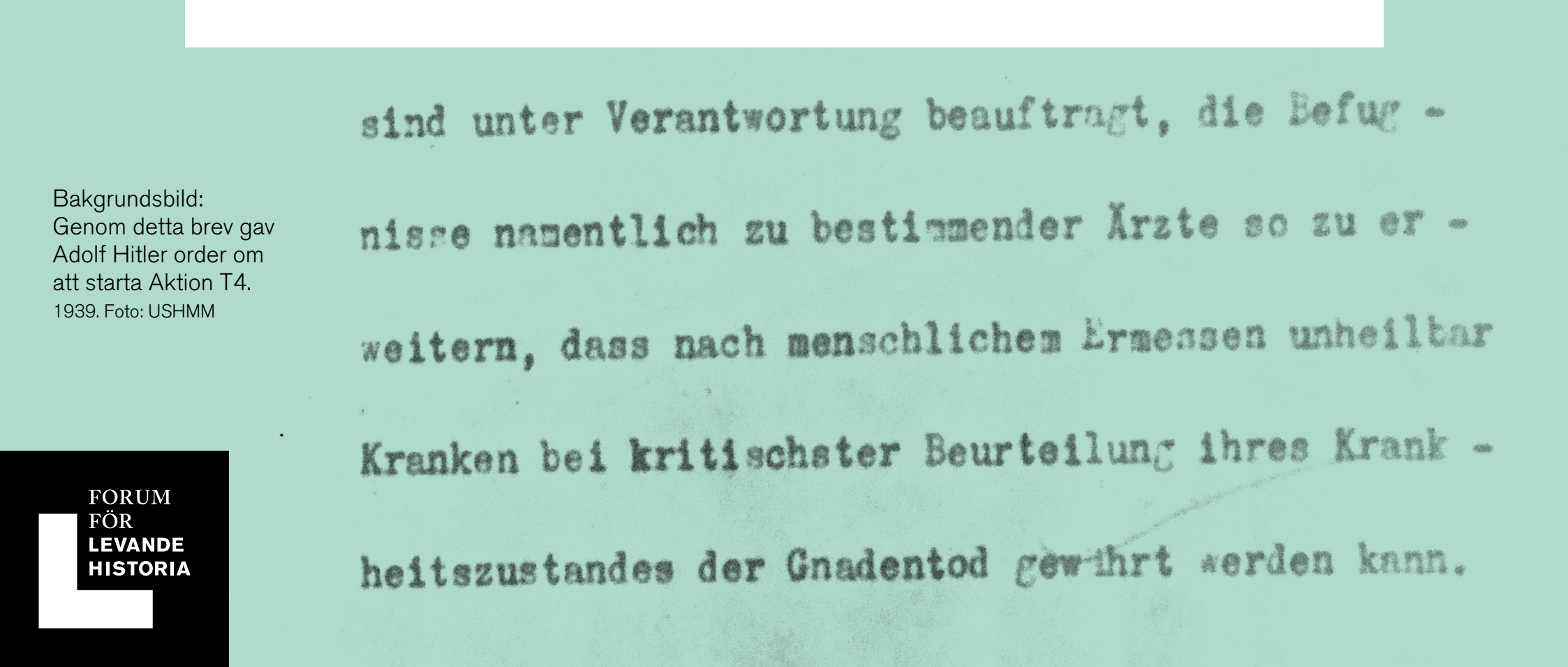

Bakgrundsbild:
Genom detta brev gav Adolf Hitler order om att starta Aktion T4.
1939. Foto: USHMM

FORUM FÖR LEVANDE HISTORIA

ALLMÄNHETENS REAKTIONER

När morden på funktionsnedsatta uppdagades för allmänheten väckte det stark oro. Den katolske kardinalprästen och biskopen i Münster, greven Clemens von Galen, höll i början av augusti 1941 en predikan i vilken han kraftfullt fördömde ”mördandet av oskyldiga”.

Den allmänna oron som aktionen väckte började bli besvärande för den nazistiska ledningen, vilket bidrog till att Aktion T4 ställdes in i slutet på augusti 1941. Vid det laget hade enligt aktionens interna statistik ca 70 000 människor ”desinficerats”, det vill säga mördats.

Mördandet av barn och vuxna upphörde dock inte, utan fortsatte mer decentraliserat och huvudsakligen med andra metoder på vanliga institutioner och kliniker ända fram till krigsslutet.

Under åren 1939–1945 mördades i Tyskland mellan 120 000 och 200 000 människor med olika funktionsnedsättningar.

Eutanasianstalten i Hadamar, Tyskland. Bilden är tagen av amerikansk militär kort efter befrielsen i april 1945.

Foto: USHMM

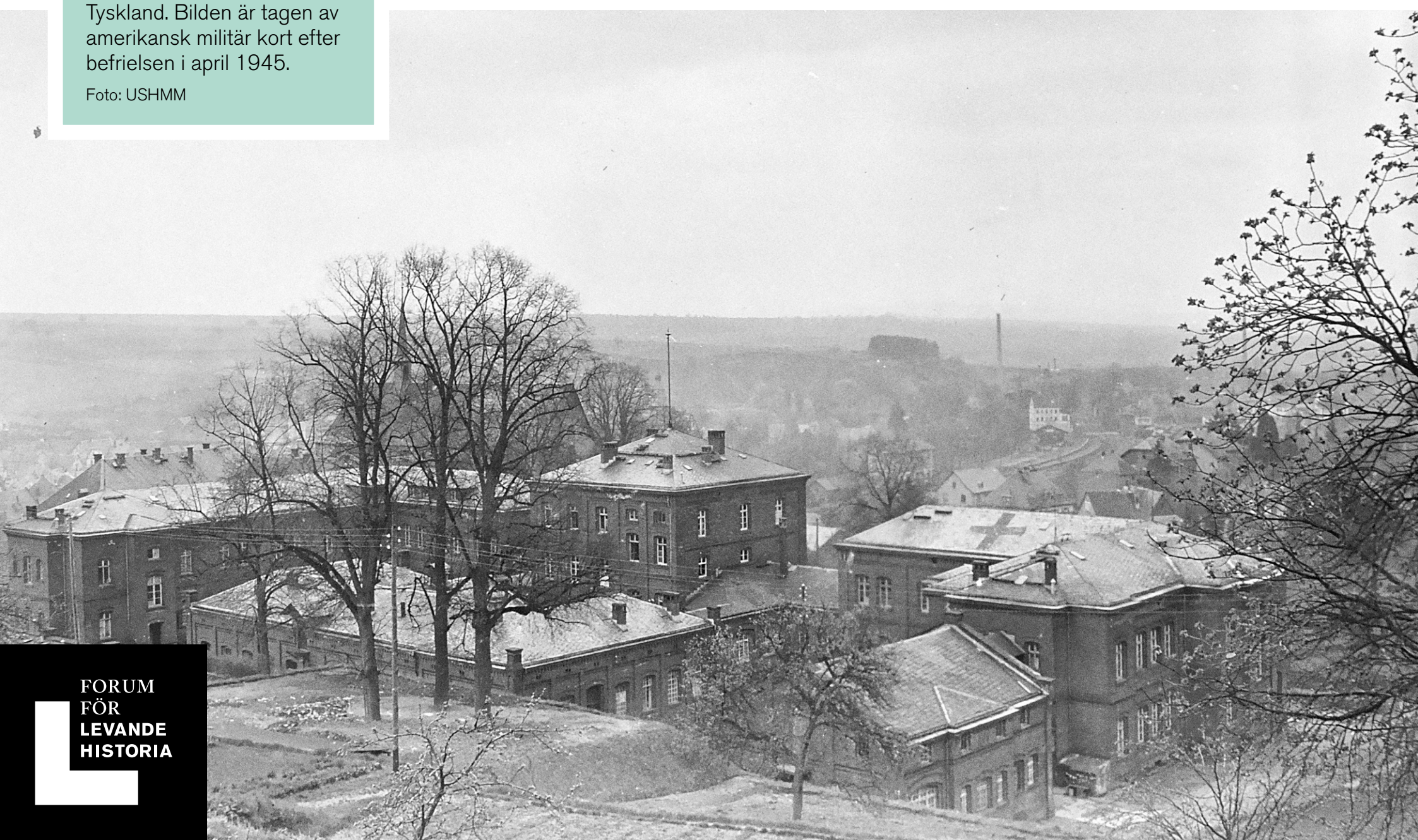

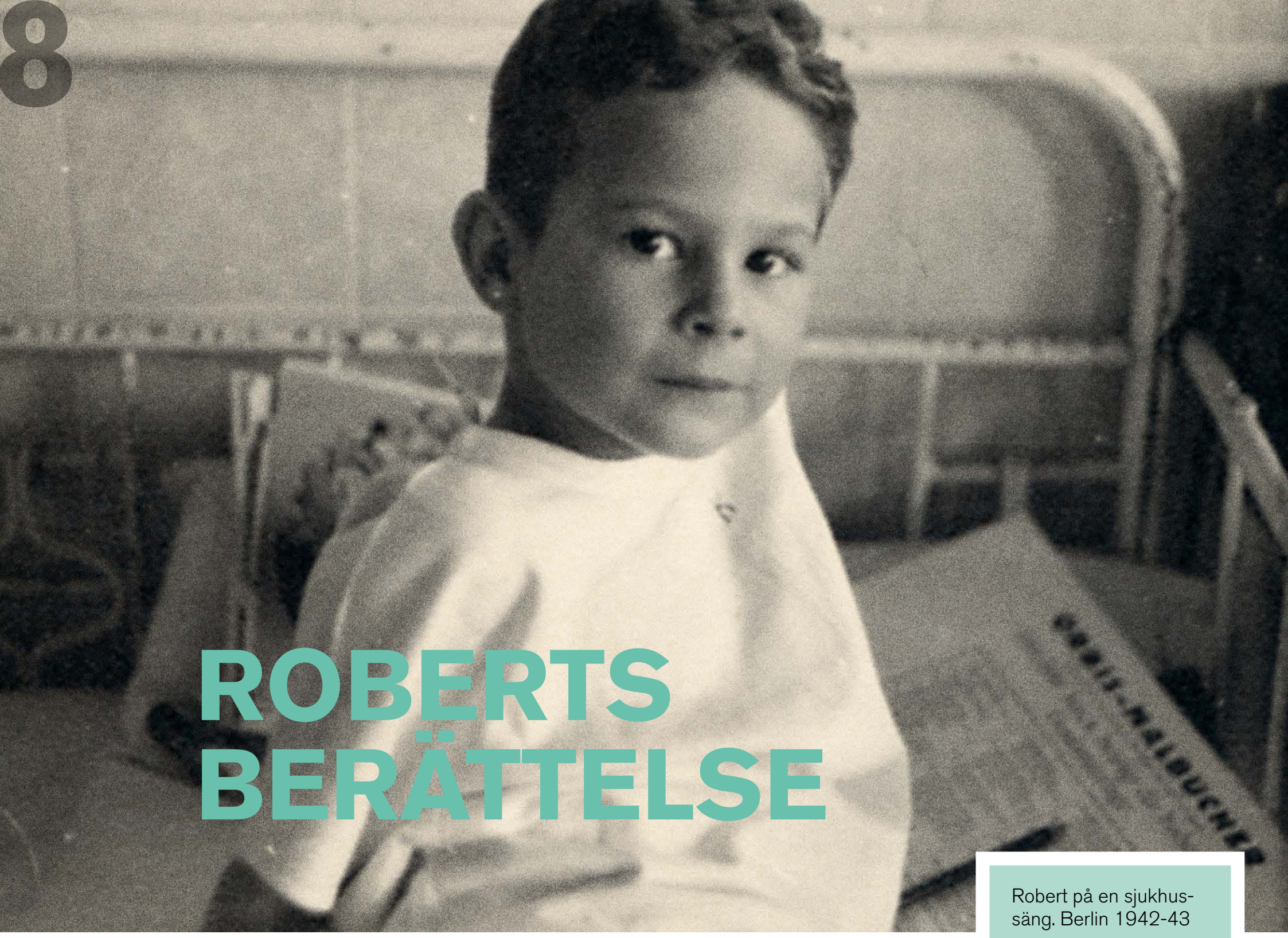

ROBERTS BERÄTTELSE

Robert på en sjukhussäng. Berlin 1942-43
Foto: USHMM

Robert var ett av alla de barn i Nazityskland som betraktades som ”livsovärdig”. Vid förlossningen skadades hans högra höft och han var därför tvungen att bära korsett och specialskor. 1942, när Robert var fem år gammal, kallades han till ett annex till universitetssjukhuset i Heidelberg som drevs av katolska nunnor.

Här berättar Robert om hur hans mamma Charlotte räddade hans liv:

Läkarna undersökte mig medan min mamma satt utanför, vid dörren. Hon hörde läkarna prata och hur de till slut sa: ”Efter lunch ger vi honom en spruta så att han somnar in.” Mamma gick till nunnorna och sa: ”Min son kommer att stanna här men låt mig ta med mig hans kläder hem.” Nunnorna gav henne kläderna och när läkarna gick på lunch tog min mamma tag i mig, såsom jag var – spritt språngande naken. Vi försökte lämna klostret men en nunna hindrade oss från att komma ut. Medan nunnan hämtade hjälp sprang vi ut och ner till floden. I den höga vassen klädde mamma på mig och vi åkte hem.

FORUM FÖR LEVANDE HISTORIA

Säng från Sachsenbergs psykiatriska klinik, en av institutionerna som ingick i T4-programmet.

Foto: USHMM

PAULS BERÄTTELSE

Paul bodde på ett barnhem i tyska Dortmund-Applerbeck mellan åren 1942–43. Han blev vittne till mord på andra föräldralösa barn. Här är Pauls egna ord om vad han såg:

Det såg ut som ett barnhem från utsidan. Inuti var det ett koncentrationsläger för barn. En sköterska antecknade när läkaren pekade ut fem eller sex barn åt gången, mellan fyra och fem år gamla. De skulle gå till läkarens kontor på morgonen och få sprutor mot difteri eller någon annan sjukdom. Men dessa barn syntes aldrig till igen.

Så en gång sa en sköterska till mig: ”Paul, skulle du inte kunna ta de smutsiga lakanen till tvätten?” ”Varför inte?”, tänkte jag. Jag tyckte det var skönt att få komma ut och få lite frisk luft. När jag sköt kärran med lakan framför mig märkte jag att den var tyngre än vanligt. Och så, när ingen såg, tittade jag under lakanen. Där låg de – de döda barnen som mördats med en spruta samma morgon. Jag var tvungen att lämna dem till tvätten och bara några meter därifrån låg ett krematorium.

FÖRÖVARE

Både män och kvinnor, i olika yrkeskategorier som läkare och sjuksköterskor, deltog i skapandet av det ”goda samhället”, det vill säga en ”tysk folkgemenskap” fri från ”judiskt inflytande”, ”fiender” och ”mindervärdiga element”.

En av dessa var sjuksköterskan Pauline Kneissler som arbetade på en psykiatrisk vårdanstalt i Berlin. Hon var troende protestant, sjöng i kyrkokören och från 1937 aktiv i olika avdelningar inom nazistpartiet.

I december 1939 började Pauline Kneissler och flera andra sjuksköterskor frivilligt arbeta i eutanasiprogrammet. Kneisslers första uppdrag var att besöka institutioner enligt en lista över patienter som valts ut för transport till eutanasi-institutionen Grafeneck. Där undersöktes patienterna av två läkare som gav det slutgiltiga beskedet om patienten skulle gasas eller inte. I de flesta fall mördades patienten inom 24 timmar efter att den anlänt.

Kneissler översåg gasningen som hon tyckte var lite skrämmande men inte så farlig eftersom metoden var ”smärtfri”. Senare mördade hon också själv ett stort antal patienter på olika institutioner. Efter andra världskrigets slut dömdes hon till ett kort fängelsestraff.

Jag förstod aldrig barmhärtighets-dödande som mord… Mitt liv gick ut på hängivenhet och självuppoffring… Jag var aldrig grym mot människor och det får jag lida och lida för.

Pauline Kneissler

FORUM FÖR **LEVANDE HISTORIA**

Bakgrundsbild: Delar av personalen på eutanasianstalten Hadamar, åtalade för mord på funktionsnedsatta patienter. Frankfurt am Main, Tyskland, 24 februari 1947.
Foto: DPA

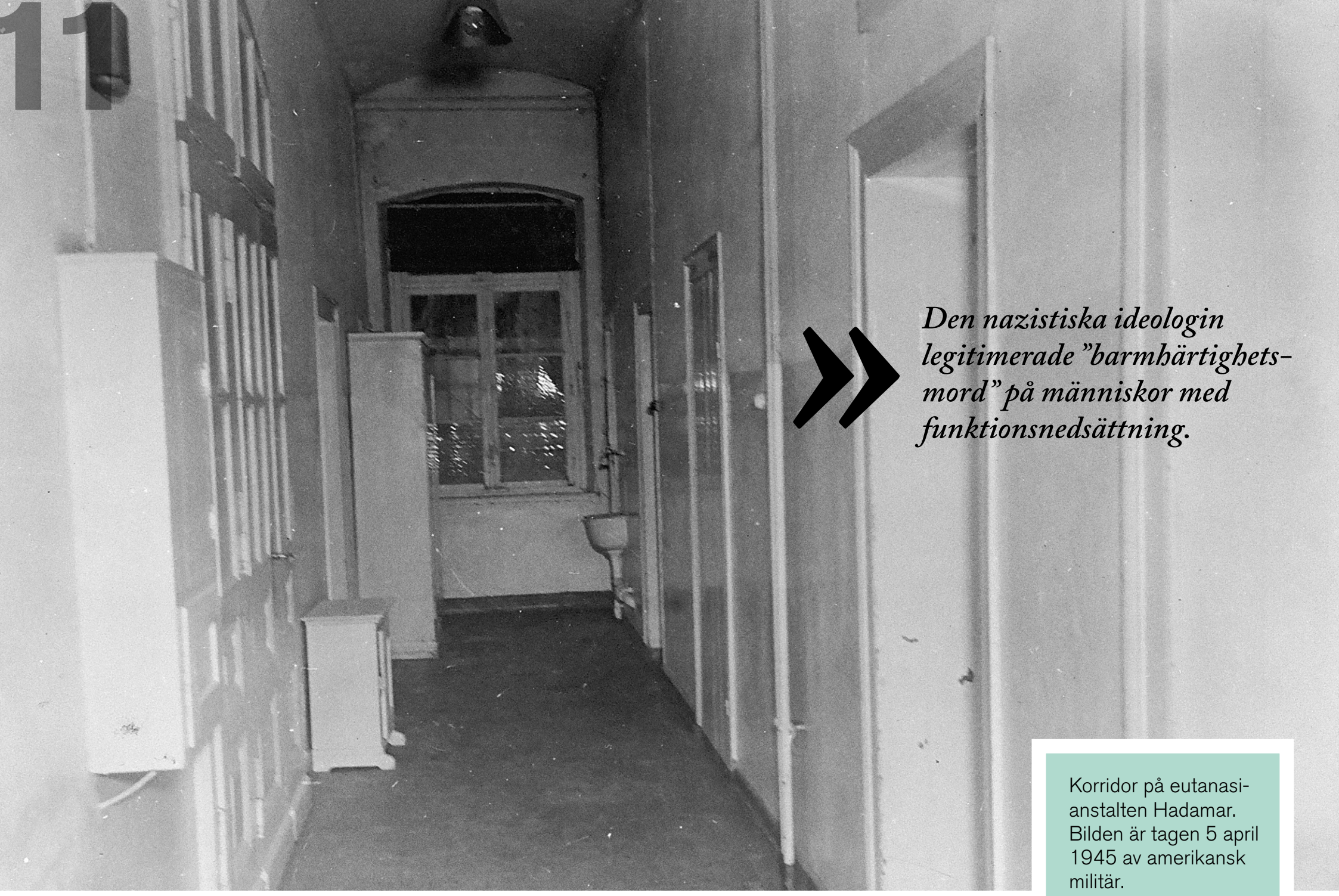

Den nazistiska ideologin legitimerade ”barmhärtighets-mord” på människor med funktionsnedsättning.

Korridor på eutanasi-anstalten Hadamar. Bilden är tagen 5 april 1945 av amerikansk militär.

Foto: USHMM

FRÅN AKTION T4 TILL FÖRINTELSEN

Den nazistiska ideologin legitimerade ”barmhärtighetsmord” på människor med funktionsnedsättning. Aktion T4 var för nazisterna ett sätt att ”lösa” det som de utmålade som hotande biologiska, ekonomiska och sociala problem.

För nazisterna fanns även andra ”problem” som måste ”lösas”, och Aktion T4:s teknik och erfarenheter med gaskammare utvecklades och användes senare i de nazityska förintelselägren Belzec, Sobibor och Treblinka i Polen. I dessa läger, som upprättades som ett led i den ”slutliga lösningen av judefrågan”, arbetade ett hundratal personer som tidigare hade tjänstgjort i T4-aktionen. Enbart i dessa tre läger mördades mellan mars 1942 och oktober 1943 minst 1,5 miljoner människor.

MÄNNISKOSYN IDAG?

Hur kan man förstå de här idéerna och handlingarna? Har de någon betydelse för oss idag? Finns det något att lära?

Om det finns en utmaning här, så handlar den inte så mycket om att peka ut skurkar i det förflutna.

Det handlar mer om att vi ska få syn på vårt eget sätt att sortera människor och dra upp gränser, och fundera över vår egen och vetenskapens roll i formandet av vår människosyn.

FORUM FÖR LEVANDE HISTORIA

Bakgrundsbild: Robert och hans mamma Lotte. Berlin, 1942–43.
Foto: USHMM